

Sisällys

Esipuhe.....	7
Laadukkaan varhaiskasvatuksen maaperä.....	9

OSA 1 • Aikuisten väliset vuorovaikutussuhteet

Tiimityö toiminnan perustana.....	31
Yhteistyö huoltajan kanssa.....	41

OSA 2 • Opettajan suhde lapseen

Positiivisen suhteen rakentaminen.....	57
Opettajan sensitiivisyys.....	69

OSA 3 • Positiiviset oppimiskokemukset

Lapsen myönteinen oppijaminäkuva.....	85
Hyvä oppimisympäristö.....	95

OSA 4 • Lapsen autonomian tukeminen

Osallisuus ja osallistuminen.....	113
Omatoimisuuden tukeminen.....	123
Toiminnan merkityksellisyys lapselle.....	129

OSA 5 • Lasten vuorovaikutussuhteet

Sosiaalinen viihtyvyys.....	143
Yhteenkuuluvuus ja vertaistuki.....	153

Oikeat rakennusaineet ammatillisen kasvun tueksi.....	165
---	-----

Kiitokset.....	175
Lähteet.....	177
Liite: VEPP-arviointityökalu.....	191
Kirjoittaja.....	197

Esipuhe

Kotiin lähetettiin viesti koulusta: epäilemme, että lapsellasi on oppimis-häiriö. Kirjeessä kerrottiin Gillianin vaikeuksista keskittyä tunneilla ja osal-listua opetukseen. Tytön äiti huolestui eikä nähnyt muuta vaihtoehtoa kuin lähteä tapaamaan aiheeseen erikoistunutta lääkäriä tyttärensä kanssa.

Lääkärin vastaanotolle saavuttuaan äiti kertoi lääkärille Gillianin ongel-mista tytön istuessa vieressä. Äiti kertoi Gillianin erilaisista haasteista ja ongelmista: lapsen on hankala keskittyä ja pysyä paikallaan oppitun-neilla, koulutehtävät ovat myöhässä eikä koulunkäynnistä tule yhtään mitään. Aikansa sydäntään purettuaan äiti pyysi lääkäriltä apua ongel-man ratkaisemiseksi.

Lääkäri nyökkäsi äidille ja sanoi Gillianille, että haluaisi hetken puhua äi-din kanssa kahdestaan toisessa huoneessa. Lääkäri nousi penkiltään ja samaan aikaan napsautti radion päälle. Sitten he lähtivät äidin kanssa kävelemään ovea kohti. Ovensuussa lääkäri kuitenkin pysähtyi ja pyysi äitiä kääntymään. ”Katso lastasi”, lääkäri sanoi.

Gillian oli noussut tuoliltaan ja alkanut tanssia musiikin tahdissa. Lääkä-ri ja äiti seurasivat aikansa tytön tanssia, ja lopulta lääkäri sanoi äidille: ”Ei sinun lapsesi ole sairas – hän on tanssija. Vie hänet tanssikouluun.”

Ja niin äiti teki. Gillianin mukaan se oli ihanaa. Ympäriällä oli muita lapsia ja ihmisiä, jotka olivat samanlaisia kuin hän: heidän täytyi liikkua ajatel-lakseen. Tanssikoulussa Gillian oppi steppausta, jazz-tanssia, modernia tanssia ja balettia. Myöhemmin Gillian hakeutui kuninkaalliseen baletti-kouluun ja valmistui sieltä. Hänestä tuli yksi menestyneimmistä musiikki-teatterituotannon uranuurtajista ja multimiljonääri.

Tämän tarinan edesmennyt sir Ken Robinson (2006) kertoi TED-Talk-vierailussaan. Väitöskirjani sai alkunsa hieman samanlaisesta tilanteesta, jossa lapsen tarpeita ei kohdattu vaan hänen tuli sopeutua toimintaympäristöönsä. Lapsella oli suuria haasteita oppia, eikä hänen oppimisensa edistynyt ennen kuin tilannetta alettiin katsoa lapsen silmin. Tässä samoin kuin Gillianin tarinassa ongelmana oli se, että lapsen oppiminen kehittyi toisenlaisessa ympäristössä, mutta toisenlaisessa ei. Lapsi ei kuitenkaan itse pysty vaikuttamaan oppimisympäristöönsä tai valitsemaan menetelmiä, joita kasvattaja työssään käyttää.

Tämä kirja pohjautuu väitöstutkimukseeni, jossa olen tarkastellut positiivisen pedagogiikan toteuttamista päiväkotiympäristössä. Onpa käytössä positiivinen pedagogiikka tai jokin muu pedagogiikan muoto, tarkoitus on kuitenkin toimia lapsen edun mukaisesti. Mikäli emme rajaa toimintaa johonkin pedagogiikan muotoon tai välineeseen, pystymme säilyttämään opettajan autonomian, johon suomalaisen koulutusjärjestelmän erinomaisuus hyvin vahvasti perustuu. Positiivinen pedagogiikka voi antaa opettajalle apuvälineitä, mutta täydellinen se ei ole, kuten ei ole mikään muukaan teoria. Käsitteeseen juuttumisen sijaan toivon, että kirjani antaa apuvälineitä siihen, kuinka pedagogista työtä päiväkodissa voisi kehittää.

Kirja on kohdennettu päiväkoteihin, ja sisältöjä on tarkasteltu päiväkoedeissa toteutettavien opetussuunnitelmien eli valtakunnallisen Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden sekä Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteiden valossa. Väitöstutkimukseeni osallistuneet henkilöt olivat varhaiskasvatuksen opettajia, ja tästä syystä kirjassa puhutaan opettajista ja opettajan toiminnasta. Kirjan sisällöt antavat kuitenkin hyviä työvälineitä myös muille kasvatus- ja opetustehtävissä työskenteleville tai niistä kiinnostuneille. Toivon, että kirja herättää sinussa ajatuksia ja auttaa sinua kehittymään ammattilaisena ja kasvattajana.

Rovaniemellä huhtikuussa 2021

Samuli Ranta

Varhaiskasvatuksen ja esiopetuksen positiivinen pedagogiikka

Positiivinen pedagogiikka voidaan määritellä yhdeksi positiivisen psykologian suuntaukseksi, jossa positiivisen psykologian tutkimustietoa pyritään hyödyntämään opetus- ja kasvatustehtävässä. Kuten moni muukin positiivisen psykologian suuntaus myös positiivisen pedagogiikan käsite on kontekstiin sidottu. Positiivisessa pedagogiikassa voivat painottua samat asiat kuin esimerkiksi positiivisessa johtamisessa tai positiivisessa kasvatuksessa, mutta näitä käytänteitä hyödynnetään nimenomaan pedagogisiin taroituksiin. Tästä syystä positiivinen pedagogiikka jo itsessään määrittelee, kuka positiivista pedagogiikkaa hyödyntää ja millaisia reunaehdoja sille asetetaan.

Positiiviseen pedagogiikkaan liittyy erilaisia hyvinvointiteorioita. Esimerkiksi Leskisenoja (2019) tarkastelee positiivista pedagogiikkaa PERMA-teorian kautta, jossa huomio kiinnittyy myönteisiin tunteisiin, toimintaan sitoutumiseen, välittäviin ihmissuhteisiin, toiminnan merkityksellisyyteen ja onnistumisen kokemuksiin. Uusitalo-Malmivaara ja Vuorinen (2017) puolestaan keskittyvät vahvuuspedagogiikkaan, jossa nousevat esille lasten luonteenvahvuudet.

Olen hyödyntänyt Kumpulaisen ja kollegoiden (2014) määritelmää positiivisesta pedagogiikasta. Siinä positiiviseen pedagogiikkaan liitetään viisi eri taustaoletusta:

1. Yhteisöllisyys ja myönteinen toimintakulttuuri. Yhteisöllisyys ja myönteinen toimintakulttuuri vahvistavat lasten sosiaalisia suhteita sekä tukevat lasten oppimista ja hyvinvointia.
2. Osallisuus. Positiivisessa pedagogiikassa lapsi ymmärretään oman elämänsä aktiivisena toimijana.
3. Myönteiset tunteet. Myönteisten tunteiden ajatellaan tukevan lapsen oppimista, motivaatiota ja hyvinvointia.

4. Vahvuudet. Omien vahvuuksien huomioiminen edistää yksilön oppimista ja kehittää lasten yhteistyö- ja ihmissuhdetaitoja.
5. Huoltajien kanssa tehtävä yhteistyö. Huoltajien kanssa tehtävä yhteistyö edistää opettajien ja huoltajien ymmärrystä lapsen oppimisesta, kasvusta ja kehityksestä.

Positiiviseen pedagogiikkaan kytkeytyvät erityisesti lapsilähtöiset toimintatavat ja osallisuuden tukeminen. Lasta pidetään aktiivisena toimijana ja hänelle pyritään luomaan mahdollisuuksia käsitellä omia kokemuksiaan ja tunteitaan. Oppimisympäristössä suositetaan ratkaisuja, jotka mahdollistavat lapsen aktiivisen osallistumisen ja kehittymisen oman kehitystasonsa mukaan. Opettaja auttaa lasta tunnistamaan omia vahvuuksiaan ja tunteitaan. Lapselle pyritään myös tarjoamaan tilaisuuksia jakaa omia kokemuksiaan muiden lasten kanssa. Huomiota kiinnitetään siihen, kuinka merkitykset rakentuvat sosiaalisissa suhteissa ja vaikuttavat lasten hyvinvointiin.

Päiväkotien toimintaa ohjaavat asiakirjat eivät pohjautu positiiviseen pedagogiikkaan, mutta ohjauskirjoista nousi esiin kolme teemaa, joiden avulla positiivista pedagogiikkaa ilmentäviä sisältöjä oli mahdollista hahmotella. Nämä teemat ovat lapsen myönteinen oppimismotivaatio, oppijan myönteinen minäkäsitys sekä myönteinen oppimisilmapiiri ja sosiaalinen ympäristö. Nämä positiivisen pedagogiikan ja päiväkodin opetussuunnitelmien yhteneväiset sisällöt olen nimennyt *varhaiskasvatuksen ja esiopetuksen positiiviseksi pedagogiikaksi* (VEPP).

Myönteinen oppimismotivaatio

Myönteinen oppimismotivaatio kytkeytyy lapsen hyvinvoinnin ja osallisuuden tukemiseen. Opetussuunnitelmien mukaan pedagogisen toiminnan tavoitteena on edistää lapsen hyvinvointia ja oppimista. Päiväkodin toimintakulttuurissa korostuvat turvallisuus sekä lasten osallisuutta edistävät toimintatavat. Lapsen osallisuus ja mahdollisuus tulla kuulluksi määritellään opetussuunnitelmissa lasten oikeuksiksi.

Oppimismotivaatio on yksi opetusvuorovaikutuksen keskeisimmistä tekijöistä. Se tarkoittaa kykyä keskittää oma toiminta ja huomio toimintaympäristössä annettuihin tehtäviin sekä muihin lapsiin ja aikuisiin. Oppimismotivaatioon vaikuttavat lapsen suhde muihin lapsiin, tunteet, käsitys itsestä oppijana sekä suhde aikuisiin ja ympäristöön. Oppimisen kannalta on merkityksellistä, että lapsen fyysiset, sosiaaliset ja psyykkiset tarpeet huomioidaan. Opettaja voi tukea lapsen hyvinvointia valitsemalla pedagogiset ratkaisut lapsiryhmän tarpeiden pohjalta, luomalla positiivista ja turvallista oppimisilmapiiriä, tukemalla lasten keskinäisiä suhteita ja sosiaalisia taitoja sekä antamalla lapsille mahdollisuuksia ilmaista itseään. Mikäli oppimismotivaatiota tuetaan lapsen hyvinvoinnin peruslähtökohtia edistämällä, voidaan vahvistaa lapsen uskoa itseensä oppijana sekä ruokkia hänen luontaista intoaan oppia uutta.

Oppijan myönteinen minäkäsitys

Oppijan myönteiseen minäkäsitykseen kytkeytyvät positiivisen pedagogiikan taustaoletuksista myönteiset tunteet ja vahvuudet. Päiväkodin opetussuunnitelmien mukaan opetuksen tarkoituksena on auttaa lapsia luomaan merkityksiä itsestään oppijana sekä vahvistaa myönteistä käsitystä itsestä oppijana. Lapsen myönteistä oppijakäsitystä tukevat epäonnistumisia salliva oppimisympäristö sekä rohkaiseva, oikeudenmukainen ja kannustava vuorovaikutus. Opetussuunnitelmien mukaan lapsille tulee antaa päivittäin rohkaisevaa ja kannustavaa palautetta heidän vahvuuksistaan ja kehittämisalueistaan.

Se millaisena lapsi näkee itsensä oppijana, vaikuttaa olennaisesti oppimisen laatuun ja oppimismotivaatioon. Lapsen myönteinen oppijaminäkäsitys rakentuu ympäristön vuorovaikutuksesta – siitä, miten sosiaalinen ympäristö reagoi lapsen toimintaan. Opettajan ja lapsen välinen suhde sekä opettajan tavat olla vuorovaikutuksessa lapsen kanssa vaikuttavat siihen, millaisen käsityksen lapsi itsestään oppijana rakentaa. Myönteisen oppijaminäkäsityksen muodostamisessa positiivisten tunteiden kokeminen on merkittävää. Negatiiviset tunnekokemukset vastaavasti heikentävät lapsen

oppimista, ongelmanratkaisukykyä ja hyvinvointia. Kielteiset ajatukset omasta osaamisesta lannistavat ja heikentävät itsetuntoa. Varhaiset myönteiset oppimiskokemukset puolestaan vahvistavat lapsen käsitystä itsestään oppijana ja tukevat lapsen itsetunnon kehittymistä. Vahva itsetunto lisää lapsen positiivisia oppimiskokemuksia ja onnistumisen tunteita.

Myönteinen oppimisilmapiiri ja sosiaalinen ympäristö

Myönteisen oppimisilmapiirin ja sosiaalisen ympäristön kokonaisuuteen yhdistyvät positiivisen pedagogiikan taustaoletuksista yhteisöllisyys, myönteinen toimintakulttuuri ja kasvatuskumppanuus. Oppimisilmapiiriä ja sosiaalisia suhteita voi tarkastella opetussuunnitelmista opettajan toiminnan, aikuisten välisen yhteistyön sekä oppijan näkökulmista. Opetussuunnitelmat korostavat opettajan ja henkilöstön roolia positiivisen oppimisilmapiirin ja yhteisöllisyyden edistäjinä. Henkilöstö toimii mallina lapsille. Nämä mallit muovaavat lapsiryhmän arvoja, asenteita, vuorovaikutusta ja tapoja, joita lapset päiväkodissa oppivat ja omaksuvat. Opetussuunnitelmissa korostuvat yhteisöllisyyden edistäminen ja lasten ystävyyssuhteiden tukeminen. Henkilöstön keskinäiset suhteet vaikuttavat toiminnan laatuun ja yhteisön hyvinvointiin. Huoltajien kanssa tehtävän yhteistyön tarkoitus on yhteinen sitoutuminen lapsen hyvinvoinnin, kasvun ja oppimisen edistämiseksi. Huoltajilla tulee olla mahdollisuus vaikuttaa toiminnan suunnitteluun ja kehittämiseen yhdessä henkilöstön ja lasten kanssa.

Myönteinen oppimisympäristö huomioi lasten tarpeet. Lasten sensitiivinen kohtaaminen sekä lasten sosiaalisten ja emotionaalisten tarpeiden huomioiminen tukevat lapsen hyvinvointia ja oppimista. Hyvässä oppimisympäristössä lapsi kokee paljon myönteisiä tunteita, ymmärtää olevansa osa päiväkotiyhteisöä ja tuntee olevansa arvostettu. Opettajan toiminta oppimisympäristön hallinnassa joko tukee lasten hyvinvointia tai lisää lasten ongelmia. Turvallinen, lämmin ja positiivinen ilmapiiri tukee lasten oppimista, vuorovaikutusta ja yhteisöllisyyttä sekä kannustaa lapsia ihmettelemään ja kyseenalaistamaan asioita. Turvallisessa päiväkotiympäristössä myös kehoallisuus ja kosketus ovat läsnä. On esimerkiksi havaittu, että

lapsia fyysisesti lähellä olevat opettajat luovat vuorovaikutuksellisemman suhteen lapsiin kuin sellaiset opettajat, jotka pysyttelevät etäällä.

Johnsonin ja Fredricksonin (2005) tutkimuksen mukaan myönteisten tunteiden kokeminen voi vähentää ihmisten luokittelua ja eriarvoistamista sekä lisätä avarakatseisuutta ja suvaitsevaisuutta. Lapsen näkökulmasta päiväkodin oppimisilmapiiri ja sosiaalinen ympäristö luovatkin mitä suotuisimmat lähtökohdat erilaisten taitojen ja tietojen oppimiselle.

VEPP:n sisältöjen määrittäminen

Väitöskirjatutkimuksessani olin kiinnostunut siitä, miten varhaiskasvatuksen opettajat tukivat lasten oppimismotivaatiota, oppijan myönteistä minäkäsitystä sekä myönteistä oppimisilmapiiriä ja sosiaalisia suhteita päiväkodissa. Nämä sisällöt olen nimennyt varhaiskasvatuksen ja esiopetuksen positiiviseksi pedagogiikaksi (VEPP). Lisäksi tutkin, miten VEPP-sisällöt toteutuivat päiväkodeissa ja millaiset tekijät toteutukseen vaikuttivat.

Tutkimuksessani tarkastelin VEPP-sisältöjä kahdella eri tavalla. Ensimmäisessä vaiheessa pyrin haastatteluiden avulla selvittämään, kuinka VEPP-sisältöjä voi toteuttaa. Haastatteluihin osallistui 21 varhaiskasvatuksen opettajaa. Etsin haastateltaviksi sellaisia opettajia, jotka olivat korkeasti koulutettuja päteviä varhaiskasvatuksen opettajia, joilla oli kokemusta tehtävistään vähintään yksi toimintakausi ja joiden koulutus vastasi nykyisiä opetussuunnitelmia. Haastateltavien tuli olla varhaiskasvatuksen maisteriksi kouluttautuneita varhaiskasvatuksen opettajia, jotka olivat valmistuneet maisteriopinnoista vuonna 2015 tai sen jälkeen. Haastattelut toteutin vuoden 2018 aikana.

Haastatteluiden avulla pyrin löytämään erilaisia käsityksiä siitä, miten VEPP-sisältöjä voidaan päiväkodissa toteuttaa. Tästä syystä hyödynsin aineiston analyysissa fenomenografista tutkimusotetta. Ymmärrän, ettei ole kaiken kattavaa pedagogista teoriaa, jonka mukaan varhaiskasvatusta tai esiopetusta tulisi toteuttaa. On mahdollista kuitenkin olettaa, että on olemassa tietynlaisia kuvauskäsitteitä, joilla voidaan pyrkiä kasvatuksellisiin ja pedagogisiin tavoitteisiin. Haastatteluiden pohjalta pystyin luomaan

viisi pääteemaa, jotka ilmensivät, miten päiväkodissa voidaan toteuttaa varhaiskasvatuksen ja esiopetuksen positiivista pedagogiikkaa. Nämä pääteemat ovat *aikuisten väliset vuorovaikutussuhteet, opettajan suhde lapseen, positiiviset oppimiskokemukset, lapsen autonomian tukeminen ja lasten vuorovaikutussuhteet*.

Tutkimukseni toisessa vaiheessa loin haastatteluiden pohjalta kyselylomakkeen, jolla tutkin, kuinka VEPP-sisällöt päiväkodissa varhaiskasvatuksen opettajan toiminnassa toteutuivat. Jaoin kyselylomakkeen 69 kuntaan, ja siihen vastasi 625 varhaiskasvatuksen opettajan toimessa työskentelevää henkilöä. Kyselylomakkeessa opettajan tehtävänä oli arvioida omaa toimintaansa kyselyn väittämien pohjalta. Kyselylomake sisälsi yhteensä 77 kysymystä sekä kysymykset opettajien taustatiedoista. Lisäksi kyselyssä oli vapaaehtoinen avoin osa, johon vastaajilla oli mahdollisuus perustella omia vastauksiaan.

Kyselylomakkeen avulla tutkin, miten VEPP-sisällöt päiväkodeissa toteutuvat ja millaiset tekijät niiden toteutumiseen vaikuttavat. Tutkimukseni lopputuloksena syntyi VEPP:n jatkuvan kehittämisen kehä (kuvio 2), jonka sisältöihin tämä kirja keskittyy. VEPP:n jatkuvan kehittämisen kehän nimi tulee sen erityispiirteestä, sillä opettajien arvioinneissa kehän eri osa-alueet olivat hyvin vahvassa riippuvuussuhteessa toisiinsa. Tämä tarkoittaa sitä, että jos opettajan vastauksissa esimerkiksi lapsen arvostaminen toteutui paremmin, samalla toteutuivat paremmin myös kaikki muut VEPP-kehän sisältöalueet. Yhden osa-alueen kehittyminen näytti kehittävän myös muita toiminnan osa-alueita. Parhaimmillaan tämä luo jatkumon, jossa toiminnan kehittyminen ruokkii kehitystä edelleen. On kuitenkin muistettava, että sama periaate toimii myös kääntäen.

RAKENNUSAINEET: POSITIIVISEN SUHTEEN RAKENTAMINEN LAPSEN KANSSA

- *Lapselle tulee antaa aikaa ja tilaa olla oma itsensä. Aikaisemmat ennakkotiedot ovat tärkeitä, mutta ne eivät saa rajoittaa tai estää suhteen muodostamista.*
- *Omia ennakkoluuloja tulee pohtia ja reflektoida. Niistä eroon pääseminen ei ole aina helppoa.*
- *Suhteen rakentaminen tapahtuu lapsen ehdoilla mutta on opettajan vastuulla. Lapselle tulee antaa mahdollisuuksia tehdä aloitteita, ja opettajan tulee olla herkkä näille aloitteille, jotta niihin voi vastata.*
- *Lapsi saattaa kiintyä voimakkaasti tiettyyn työntekijään. Lapsen valintaa tulee arvostaa ja antaa heille mahdollisuus rakentaa keskinäistä suhdetta.*
- *Kyseleminen, havainnointi sekä muut tavat selvittää lapsen kiinnostuksen kohteita auttavat suhteen rakentamisessa.*
- *Jokaiselle lapselle tulee antaa tunne, että heidät on huomioitu päivän aikana edes pienen hetken verran. Päivän ensikohtaaminen on erityisen tärkeä. Silloin vaaditaan läsnäoloa, positiivisuutta ja aikaa.*
- *Toimintatapoja muuttamalla voidaan luoda vuorovaikutuksellista kulttuuria, joka edistää suhteen rakentamista lapseen.*
- *Hetket, jolloin syntyy spontaania ja vapaata keskustelua, ovat mitä parhaimpia tilanteita suhteen rakentumiselle. Tällaisia ovat esimerkiksi vessa-, pukemis- tai ruokailutilanteet.*
- *Suhteen rakentaminen on aina yksilöllistä. Se vaatii tilannetajua, lapsen kohtaamista yksilönä, lapsen eleisiin reagoimista ja oman toiminnan reflektointia.*